

ארצות האלו ובשאר ארצות של "העולם ה-שלישי"?

זו השאלה שעליה בעיקר מנסה מר בארי להשיב ככל שהדברים אמורים בעולם הערבי, ספרו, שבמקורו העברי הופיע ב'1966, עושה את המלאכה בשיטתיות רבה, והביבליוגרפיה מלאה ורבת'רושם מאין כמוה, לפי שהיא מכילה מקורות בערבית, עברית, אנגלית, צר'פתית, גרמנית ופולנית. ואכן מנסה המחבר להקיף את הנושא בכל מורכבותו. אולם, אם גם אינך יכול אלא לקשור שבחים לעבודה המדוקדקת שהושקעה בכתיבת המחקר המ'קיף הזה, הרי עם תום הקריאה אינך יכול להתגבר על ההרגשה שכפי הנראה רבה האמת במירה שבדרך'כלל ההסבר הטוב ביותר הוא הפשוט ביותר למשמע'איוז.

המחבר תוקף אמנם את הבעיה כמעט מכל זווית שאפשר להעלותה על הדעת; ספרו הוא תערובת נוחה'לקריאה של היסטוריה פשוטה ופרשנות חברתית'מדינית מפורטת; והוא מעלה את ההשקפות של הרבה מחוקרי העולם הערבי כמו גם את השקפותיו של המחבר עצ'מו. אף'על'פי'כן, אפילו נכיר באופי הסבוך ביותר של הנושא ובקושי שבכתיבה על מאור'עית אקטואליים וקרוכים כל'כך בלי היתרון של הסתכלות מכלי ראשון, עדיין מתעוררת בקורא לעתים קרובות ההרגשה שאין הוא מו'סיף חכמה הרבה, שהרי כל העסק הזה השיג'רתי למדי, והאפל לעתים קרובות, של הפיכות צבאיות תכופות ב"ארצות מתפתחות", מה עוד יוכל אדם לומר עליו ולא אמרו כבר אחרים, לפעמים ביהר'קיצור ובצורה קולעת הרבה יותר? מר בארי מצטט באריכות מתוך הרבה מן החיבורים שכבר נכתבו על הנושא—וכאן, אגב, חלק מתועלתה של היצירה במקורה לגבי הקורא העברי; אבל הרגל יש לו להפליג יותר מדי בהנמקות, פילפולים וסיווגים, הרי, למשל, מה שכתב הפרופיסור ד. רוסטוב ב'1963:

יותר מכל איזור דומה בעולם, היה המזרח התיכון למוד פלישות צבאיות. מאז ומקדם עד ימינו אלה, נוסדו רוב המדינות שבאי'זור מכוח כיבוש; רוב הילופי המשטר של הזמן האחרון בוצעו על ידי פעולה צבאית. התרבות המסורתית של האיזור נשענה על

תוחו של צבא גדול—צבא שהוא, יחד עם המשטרה, שירותי המודיעין, מנגנוני התע'מולה והביורוקרטיה, בסיסו של המשטר. בסיס זה מאפשר לנאצר "להחליט את ההחלטות המכריעות והקונסטרוקטיביות, בלי לחשוש מפני מרי עממי". כך גם אירע שמשטרו של נאצר—דבר הנראה בלתי'הגיוני בעיני מי שאינו מבין את משחק'האומות לאשורו— התחזק לאחר התבוסה תחת שית'ערער. קופ'לנד סבור שאם יוצרך נאצר לבחור בין הש'למה עם ישראל לבין מלחמה חדשה, אפילו יידע שסיפה יהיה תבוסה, יבחר באפשרות השנייה ולא בראשונה.

"משחק'האומות" הוא תוספת רבת'ענין לספ'רות העוסקת בחקר התהליכים והתופעות באזורים. גם אם אין מחברו מצטיין בכשרון כתיבה, הרי נושאו מרתק דיו.

י. ש.

הקצונה הערבית

התפקיד המדיני והחברתי שמילא הצבא בעו'רלם הערבי בזמננו הוא תפקיד מופלא, ובמובן ידוע מעמיק, בעיראק, מקום שהחל המשחק, התחיללה ההפיכה הצבאית הראשונה ב'1936, בהנהגת הגנרל באכר צדקי; בסוריה נערכו חמש הפיכות בשנים 53—1949 לבדן; ובמצ'רים, שאיחרה מעט לצאת לזירה, הרי הצבא הוא שחולל את המהפכה של ה'23 ביולי 1952, שהביאה לשלטון את גמאל עבד אל'נאצר ואת חבריו הקולונלים הממורמרים. תפיסות'השלטון האחרונות ורבות'המשמעות ביותר של הצבא בשרשרת זו שאין לה'סוף לכאורה היה, כמובן, ה"מהפכות" של אשתקד בלבד ובסודאן, ברור שהישגותן של ההפיכות ה'צבאיות בעולם הערבי מחייבת בדיקה קפד'נית—מה'גם שהתופעה רחיקה מלהצטמצם בת'חומי המזרח התיכון בלבד. מתוך מה נעשה הצבא גורם חברתי'מדיני ראשון'במעלה ב'

* Eliezer Be'eri: Army Officers in Arab Politics and Society; Israel Universities Press, Keter Publishing House, Jerusalem, 1970; XII+514 pp.

הצבא תפקיד שהוא "היסטורי" במהותו, כלומר נתון ביטוי לרגשות ולאכזבות שגאו בקרב העם והגשים את מה שאפשר לקרוא לו רצון העם—הקצרה, שהוא מיצג את "העם הפשוט". אולם דעות אלו נוגדות את התיזה העיקרית של המחבר, המרבה להישען על השקפת העולם המארקסיסטית הישנה והמכובדת. על רגל אחת מסתכם הטיעון של בארי ב"משנה" שלפיה קציני הצבא האלה כמעט אינם מיצגים אלא את עצמם ואת הר מעמדות שמתוכם קמו.

בכללו של דבר, מקדיש המחבר שימת לב יתירה—לפעמים עד כדי סערת רגש—לשאלה האקדמית במידה רבה, והטפלה בעצם, אם אמנם מיצגת הקצונה הערבית את העם. "הקצינים החפשיים" של עבר אל-נאצר, הוא כותב, הדגישו תמיד שקציני הצבא המצרי—והם עצמם במיוחד—הם בנינים ונציגים נאמנים להמוני העם. המחבר מודה כי במידה ידועה יש תור קף לטענה הזאת, אלא שהיא רחוקה מן הדייק. אמת, להבדיל מחוגי החצר, היה מעמד הקצינים המצרי סביב 1950 מצוי לגמרי במצאיו, אבל מבחינה חברתית היו הקצינים האלה ברובם בנינים יאחים לפקידים ממשרה, קציני צבא ומשרה ובעלי מקצועות חפשיים מן המעמד הבינוני. קצתם היו גם בניהם של אי-כרים אמידים ובעלי קרקעות קטנים ובינוניים מרמרים המעמד הבינוני ומן השכבות הנמוכה והאמצעית של המעמדות העליונים. אם "עם" טוען מר בארי, פירושו אותם מצד רים שאינם בנינים או קרובי משפחה לכמה מאות המשפחות של בעלי אחוזות גדולים, בנקאים, הרשתנים ומעבידיהם, אוראו הרי בר אמת היו הקצינים האלה "מבני העם", ואולם אם "עם" פירושו 80 אחוז מן המצרים שחל"קוניהם תופסות פחות מפידאן אחד אדמה, פועלים חקלאיים, פועלים עירוניים, בעלי מלאכה ורוכלים—הרי אין הקצינים האלה מבני העם...

דרך מחשבה זו, שהיא טיפוסית למדי לצדדים העיוניים בספרו של מר בארי, מעוררת באמת חמיתה אם כל ההבחנות הדקות האלו, הגוברות לזאת לפעמים בפלפלות, יש להן איוו משמעות של ממש. האם באמת יש צורך לרדוף אחר

דת המעניקה מידה מרובה של יוקרה ולגיטימיות לצבא. וההשפעה הישרה והעקיפה של העת החדשה על התרבות המסורתית גיטימית עוד יותר לחזק את תפקיד המנהיגות של הכוחות המזוינים וסגל הקצינים שלהם...

השקפה זו, המתקבלת על הדעת למדי (שאר תה המחבר מצטט באריכות), נותנת למר בארי יסוד להכליל את רוסטוב בכלל אלה שדוגמת הגנרל איוו ח'אן, הנשיא עבד אל-נאצר והמנוח קינגסלי מרטין מאמינים הם במה שקרוי בפיו "משנת התהליך הטבעי". "משנה" זו, לדברי המחבר, קובעת כי עליית הקצינה לשלטון בארצות הערביות היתה תחת טבעית ובלתי נמנעת מבחינה היסטורית—פירוש שמר בארי אינו מקבלו. יתר על כן, בצטטו את דבריו של רוסטוב שאין זה מדייק לגמרי לחשוב שבארצות אלו הצבא ממלא חלל ריק, וכי בעצם "הוא מופיע כדי לפרוץ מבוי סתום", שוב חולק המחבר, וזאת הפעם הוא טוען כי אין הבדל ממשי בין מילוי של חלל ריק לפריצתו של מבוי סתום.

ואולם מר בארי אינו מעמיד את דבריו של רוסטוב בהקשרם המלא לפי שהוא בררני ביותר בבחירת הציטטים שלו. אף שהוא מרבה לצטט מדבריו, אין הוא מסר את שתי התיזות העיקריות של רוסטוב—כלומר, שהפיכות צבאית "באית" לאחר תקופה של תסיסה מבית שבה השלטונות האזרחיים נשענים יותר ויותר על הכוחות המזוינים כדי להחזיק בשלטון, וכי הפיכות אלו "מתרחשות כאשר מורת הרוח הגוברת בקרב העם אינה יכולה למצוא לה שום אמצעי לכפיית חילופי משטר בדרכי שלום". לטיפול דומה זוכות דעותיו של מר אהרן כהן, המימחה הישראלי הידוע לעניינים ערביים, שגם איתו כולל המחבר ברישמת הדיוגלים ב"משנת" התהליך הטבעי, ואולם לא במקרה של רוסטוב ולא במקרה של מר כהן אין המחבר מאפשר לקראו לדעת דיהצורך על הדעות בהן הוא חולק עליהם.

ולא היינו מתעכבים על נוקדה זו דווקא לולא היתה חשובה כל-כך לכל התיזה של מר בארי, שהרי לכאורה גורסים רוסטוב וכהן כי בכי צוע הפיכות המרובות בעולם הערבי מילא

את תנועות הקצינים בהקשר ההיסטורי הנ"כ, והוא משקיף עליהן בפרספקטיבה הכללית של ההיסטוריה והפוליטיקה הערבית.

גם כאן משובח המחבר את נפשנו למדי כשהוא טופל על השאיפות הפן-ערביות של אחדים מן הקצינים השליטים הערביים חלק הגון מ-אשמת אי-השקט וסערת-הרוחות שנתקל בהם האיזור בשנים האחרונות. בדין מטעים מר בארי כי לא הפן-ערביות אלא "רק פלוראליזם לאומי ומדיני יכול לשמש יסוד לחופש ולפרי-חה במזרח התיכון, כולל החייה ערבית לא-מיתה". ועוד הוא קובע כי "בהרכבו הלאומי, הלשוני, העדתי, הדתי והתרבותי, המזרח התיכון, הוא איזור פלוראליסטי. הלאומיות ה-ערבית היא אחד הרכיבים בפסיפס זה..." (ע' 480)

במבוא שלו דואג המחבר להבטיח לקוראיו שאם גם יש בספרו בקורת מרובה על צדדים מסוימים בפוליטיקה ובחברה הערבית של ימינו, "הרי בקורת זו מבוססת על ההנחה כי מי שעשה את המעשה המבוקר יכול היה גם לפעול אחרת..." (ע' 111). לכן מצער הוא שבי-עתיים שפה-ישם מגלה אתה בספר נימה של קוצר-רוח, לפעמים אפילו של דיבור-מגבנה—כמו, למשל, כשהוא מדבר על המודרניזם של האינטליגנציה המזרחית החדשה. אבל ה-דבר המופלא באמת, לפחות מבניתו של כותב השורות האלו, הוא ה"פתגם" בו מעטר ה-מחבר את החלק הראשון של ספרו—זה החלק העוסק בתולדות ההפיכות הערביות. פתגם זה, הלוקח מאצל חכם מחוכם כערביסט-ההר-פתקן הבריטי בן המאה הי"ט, רוברט פ. בר-טון, כך לשונו: "כל מי שמכיר את המזרח אינו מתפלג על שום דבר". השנה המדויקת בה הושמעה הערה מעמיקה זו מפיו של מתר-גם "בוטחן הפשמים" היא 1879. מעניין לדעת מה היתה תגובתו של מר בארי—או של כל קורא אחר—אילו כתב מישהו ספר, למשל, על מלחמת-העולם הראשונה, או השנייה, או על גרמניה הנאצית, או על רצח מיליוני היהודים, וקיישט את חיבורו במימרה שפך לשונה: "מי שמכיר את אירופה אינו מתפלג על שום דבר". אכן, המזרח המסטורי!

משמעותו של מושג רופס כל-יך כ"העם" על-מנת להחליט אם היו הקצינים המורדים "מבני העם"? לא המהפכה הצרפתית גם לא שום מהפכה אירופית אחרת, אף לא שתי המהפכות הרוסיות של 1917, לא היו יוזמיהן והוגיהן אנשים המשתייכים לאותם "80 אחוז" של עמלים, איכרים ורוכלים עשוקים—ואף-על-פי-כן לא עירער שום איש על יומרתם של המהפכנים האלה ליצג את "העם" ולפעול בשמו.

ואפשר להעלות עוד נקודה קרובה לענין זה. הואיל וקצינים אלה, כפי שמודה המחבר בלי היסוס, באו למעשה מאותם מעמדות חברתיים שמהם יצאה האינטליגנציה האזרחית, והואיל והוא יודע אל-ינכו את תפקיד המנהיגות שמילאה אינטליגנציה זו תמיד בעסקי-הפולי-טיקה הלאומיים (הוא מזכיר לדוגמה את רוי-סיה וכן גם, דבר מעניין למדי, את ה"מש-כילים" היהודים), צריך הדבר להיות מובן-מאליו שבאמת-ובתמים סברו הקצינים האלה שהם שייכים לעם ופועלים למענו. בקשר לזה מעניין הוא למדי לציין שבארצות ערביות שונות באו הפיכות צבאיות רק לאחר שקם מעמד חדש של קצינים גבוהים, מעמד השייך "לנו" ולא "להם". לגבי אנשים שזכו לראות את התהליכים האלה בפועל-מש לא תהיה הסוגיה מסובכת כלל, כמדומה.

פרט לכך, להוציא התעקשות זו על "תיאור-יה", העמיד לו המחבר דרישות גבוהות מאד. הן בחלקים ההיסטוריים, הטהורים, התופסים כמעט את מחצית הספר, הן בפרק העוסק ב-דילמה של האסלאם בעולם המודרני, אין מר בארי מזכיר כל-עיקר, החלק הראשון מבא-בפחות מ-230 עמוד תיאור מפורט להפליא של כל ההפיכות הצבאיות שהתרחשו בארצות הערביות בין 1936 ל-1967. החלק השלישי, "מורשת ההיסטוריה", יש בו מדרגות שונות של הישג, והפרק על המסורת המוסלמית הוא מאלף ומועיל במיוחד. אבל בחלק הרביעי, הקרוי "הרקע ההיסטורי והחברתי של הקצו-נה הערבית", השקיע המחבר את עיקר מקורו-יותו ושקידתו, בו אף גילה תושיה ניכרת ב-שימושם של מקורות, בפרק-הסיום, "הקצינים והמהפכה הערבית", מנסה מר בארי להעמיד